यथोदितं, व्य, क्ली, (उदितं कथितमनतिक्रम्य इत्यव्ययीभावः।) यथोक्तम्। यथा,—
"यथोदितन्ते पितृभिः कुरु दारपरिग्रहम्॥"
इति मार्कण्डेयपुराणे रुचिस्तोत्रम्॥

यदा, व्य, (यस्मिन् काले इति। यद्+"सर्व्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा।"५।३।१५। इति दा।) यस्मिन् काले। यथा,—
"यदा यदा सतां हानिर्व्वेदमार्गानुसारिणाम्।
तदा तदा कलेर्वृद्धिरनुमेया विचक्षणैः॥"
इति तिथ्यादितत्त्वधृतवचनम्॥

यदि, व्य, पक्षान्तरम्। सम्भावना। तत्पर्य्यायः। चेत् २ यद्युवा ३। यथा,—
"यदीच्छेद्विपुलान् भोगान् चन्द्रसूर्य्यग्रहोपमान्।
प्रातःस्नायी भवेन्नित्यं द्वौ मासौ माघफाल्गुनौ॥"
इति मलमासतत्त्वम्॥
"अपि चेत् सुदुराचारो भजते मामन्यभाक्।
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः॥"
इति श्रीभगवद्गीता॥
"यद्युवाल्पतरसम्भारः स्यादपि पशुनैव कुर्य्यात् इति। यद्युवेति निपातसमुदायो यद्यर्थे।" इति तिथ्यादितत्त्वम्॥

यदीयं, त्रि, (यस्येदमिति। यद्+"वृद्धाच्छः।" ९।२।११४। इति छः।) यत्सम्बन्धि। यथा,
"यदीयहलतो विलोक्य विपदं
कलिन्दतनया जलोद्धतगतिः।
विलासविपिनं विवेश सहसा
करोतु कुशलं हली स जगताम्॥"
इति छन्दोमञ्जर्य्यां द्वितीयस्तवकः॥

यदुः, पुं, (यजते इति। यज्+उः। पृषोदरादित्वात् जस्थाने दकारः।) देवयान्यां जातो ययातेर्ज्येष्ठपुत्रः। तस्य वंशे पितृशापात् राजाचक्रवर्त्ती नासीत्। तद्वंशे द्वापरयुगस्यान्ते श्रीकृष्णोऽवतीर्णः। इति श्रीभागवतमतम्॥ तस्य मातुलकन्याविवाहकारणं यथा,—
"जरां प्राप्य ययातिस्तु स्वपुरं प्राप्य चैव ह।
पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठञ्च यदुमित्यब्रवीद्वचः॥
त्वं यदो! प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह।
यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहम्॥
पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनस्ते यौवनं त्वहम्।
दत्त्वा संप्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह॥
यदुरुवाच।
सितश्मश्रुधरो दीनो जरया शिथिलीकृतः।
बलीसन्ततगात्रश्च दुर्द्धर्षो दुर्ब्बलः कृशः॥
अशक्तः कार्य्यकरणे पापभूतश्च यौवने।
सहोपजीविभिश्चैव तां जरां नैव कामये॥
सन्ति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप!।
जरां ग्रहीतुं धर्म्मज्ञ! पुत्रमन्यं वृणीष्व वै॥
ययातिरुवाच।
यो मे त्वं हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि।
पापान्मातुलसम्बन्धात् प्रजा वै ते भविष्यति॥"
इति मात्स्ये ३१ अध्यायः॥ *॥
(हर्य्यश्वराजपुत्रः। यथा, हरिवंशे। ९३।४४।
"तस्यैवं सुप्रवृत्तस्य पुत्रकामस्य धीमतः।
मधुमत्यां सुतो जज्ञे यदुर्नाम महायशाः॥")

यदुनाथः, पुं, (यदूनां नाथः।) श्रीकृष्णः। इति हेमचन्द्रः। २। १३३॥

यदुपतिः, पुं, (यदूनां पतिः।) श्रीकृष्णः। यथा—
"यदुपतेः क्व गता मथुरापुरी
रघुपतेः क्व गतोत्तरकोशला।
इति विचिन्त्य कुरुष्व मनः स्थिरं
न सदिदं जगदित्यवधारय॥"
इति रूपसनातनगोस्वामिनौ॥

यदृच्छा, स्त्री, स्वातन्त्र्यम्। तत्पर्य्यायः। स्वैरिता २। इत्यमरः।३।२।२॥ स्वरिता ३। इति तट्टीका॥ (यथा, गीतायाम्। २। ३२।
"यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम्।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ! लभन्ते युद्धमीदृशम्॥")

यद्युवा, व्य, यदि। यथा। "यद्युवाल्पतरसम्भारः स्यादपि पशुनैव कुर्य्यात्। यद्युवेति निपातसमुदायो यद्यर्थे। अपि च। यद्युवा उभयं चिकीर्षेद्धौत्रं ब्रह्मत्वञ्च इति तेनैव कल्पेन छत्रमुत्तरासङ्गं सोदकं कमण्डलुं दर्भवटुं वा ब्रह्मासने निधाय तेनैव प्रत्यावृत्यान्यच्चेष्टेत्।" इति तिथ्यादितत्त्वम्॥

यद्वा, स्त्री, बुद्धिः। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः॥ पक्षान्तरञ्च॥

यन्ता, [ऋ] पुं, (यम्+तृच्।) सारथिः। (यथा, रघौ। ७। ४४।
"प्रहारमूर्च्छापगमे रथस्था
यन्तॄनुपालभ्य निवर्त्तिताश्वान्।
यैः सादिता लक्षितपूर्व्वकेतून्
तानेव सामर्षतया निजघ्नुः॥)
हस्तिपकः। इत्यमरः। ३। ३। ५९॥ (यथा, माघे। ५। ४२।
"सेव्योऽपि सानुनयमाकलनाय यन्त्रा
नीतेन वन्यकरिदानकृताधिवासः।
नाभाजि केवलमभाजि गजेन शाखी
नान्यस्य गन्धमपि मानभृतः सहन्ते॥")
विरतिकारके, त्रि॥

यन्त्रं, क्ली, (यच्छत्यत्रेति। यम+"गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्यस्त्रः।" उणा० ४। १६६। इति त्रः।) देवाद्यधिष्ठानम्॥ (यथा, देवीभागवते। ३। २६। २१।
"अर्च्चाभावे तथा यन्त्रं नवार्णमन्त्रसंयुतम्।
स्थापयेत् पीठपूजार्थं कलसं तत्र पार्श्वतः॥")
पात्रभेदः। नियन्त्रणम्। इति हेमचन्द्रः॥ अग्नियन्त्रम्। इति महाभारतटीकायां नीलकण्ठः॥ कामान् वन्दूक इत्यादि भाषा॥ *॥ वाद्यम्। यथा,—
"यन्त्रस्य गुणदोषौ न विचार्य्यौ मधुसूदन!।
अहं यन्त्रं भवान् यन्त्री न मे दोषा न मे गुणाः॥"
इति महाभारतम्॥
दारुयन्त्रादि। कल इति भाषा। यथा,—
"ईश्वरः सर्व्वभूतानां हृद्देशेऽर्ज्जुन! तिष्ठति।
भ्रामयन् सर्व्वभूतानि यन्त्रारूढ़ानि मायया॥"
इति श्रीभगवद्गीतायाम्। १८। ६१॥
अस्यार्थः।"सर्व्वभूतानां हृन्मध्ये ईश्वरोऽन्तर्यामी तिष्ठति। किं कुर्व्वन् सर्व्वाणि भूतानि मायया निजशक्त्या भ्रामयंस्तत्तत्कर्म्मसु प्रवर्त्तयन् यथा दारुयन्त्रमारूढ़ानि कृत्रिमाणि भूतानि सूत्रधारो लोके भ्रामयति तद्वदिति। यद्वा यन्त्राणि शरीराणि आरूढ़ानि भूतानि देहाभिमानिनो जीवान् भ्रामयन्नित्यर्थः।" इति श्रीधरस्वामी॥
अथ पूजाधारयन्त्रम्। तत्र नारदीये।
"आपोऽग्निर्हृदयं चक्रं विष्णोः क्षेत्रसमुद्भवम्।
यन्त्रञ्च प्रतिमास्थानमर्च्चने सर्व्वदा हरेः॥"
गौतमीये।
"शालग्रामे मणौ यन्त्रे प्रतिमामण्डलेषु च।
नित्यं पूजा हरेः कार्य्या न तु केवलभूतले॥"
योगिनीतन्त्रे।
"लिङ्गस्थां पूजयेद्देवीं पुस्तकस्थां तथैव च।
मण्डलस्थां महामायां यन्त्रस्थां प्रतिमासु च।
जलस्थां वा शिलास्थां वा पूजयेत् परमेश्वरीम्॥"
एतत् सर्व्वं यन्त्राभावे। कौलावलीये।
"यत्रापराजितापुष्पं जवापुष्पञ्च विद्यते।
करवीरे शुक्लरक्ते द्रोणं वा यत्र तिष्ठति।
तत्र देवी वसेन्नित्यं तद्यन्त्रे चण्डिकार्च्चनम्॥"
एतत् सर्व्वयन्त्राभावे। तथा च।
"यन्त्रं मन्त्रमयं प्रोक्तं मन्त्रात्मा देवतैव हि।
देहात्मनोर्यथा भेदो यन्त्रदेवतयोस्तथा॥"
तथा।
"आदौ लिखेद्यन्त्रराजं देवतायाश्च विग्रहम्।
कामक्रोधादिदोषोत्थसर्व्वदुःखनियन्त्रणात्॥
यन्त्रमित्याहुरेतस्मिन् देवः प्रीणाति पूजितः।
विना यन्त्रेण पूजायां देवता न प्रसीदति॥
दुःखनिर्यन्त्रणाद्यन्त्रमित्याहुस्तन्त्रवेदिनः॥"
इति यन्त्रपूजाप्राधान्यम्॥ *॥
अथ धारणयन्त्राणि। तत्रादौ भुवनेश्वरीयन्त्रम्। शारदायाम्।
"आलिख्याष्टदिगर्गलान्युदरगं पाशादिकं त्र्यक्षरं
कोष्ठेष्वङ्गमनून् परेषु विलिखेदष्टार्णमन्त्रद्वयम्।
अच्पूर्व्वापरषट्कयुग् लयवरान् व्योमासनानर्गले-
ष्वालिख्येन्द्रजलाधिपादिगुणशः पंक्तिद्वयात्तत्परम्॥
कोष्ठेष्वष्टयुगार्णमात्मसहितां युग्मस्वरान्तर्गतां
मायां केशरगां दलेषु विलिखेन्मूलं त्रिपंक्तिक्रमात्।
त्रिः पाशाङ्कुशवेष्टितञ्च लिपिभिर्व्वीतं क्रमाद्व्युत्क्रमात्
पद्मस्थेन घटेन पङ्कजमुखेनावेष्टितं तद्बहिः॥"
घटार्गलमिदं यन्त्रं मन्त्रिणां श्रीप्रदं महत्।
पाशश्रीशक्तिकन्दर्पकामशक्तीन्दिराङ्कुशाः॥
प्रथमोऽष्टाक्षरो मन्त्रस्ततः कामिनि रञ्जिनि।
स्वाहान्तोऽष्टाक्षरः सद्भिरपरः परिकीर्त्तितः॥